

ДО ПИТАННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ: МИСТЕЦТВО, ДИЗАЙН ТА ПОШУК НОВИХ МЕТОДІВ В ЮРИДИЧНІЙ ОСВІТІ

ON THE ISSUE OF INTERDISCIPLINARITY: ART, DESIGN AND SEARCH FOR NEW METHODS IN LEGAL EDUCATION

Тарнавська М.І., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена пошуку нових методів в юридичній освіті, зокрема, використанню сторітелінгу та міждисциплінарного підходу, що дає змогу зробити навчання більш емоційним, зацікавити студентів, продемонструвавши їм зв'язки юриспруденції з креативними індустріями, які нині набувають дедалі більшої популярності. Водночас, використовуючи сучасні методи, викладач може звернутись до мистецької спадщини, адже відомо, що між правом і мистецтвом завжди існували тісні взаємозв'язки, зрештою, за висловом давніх римлян, саме право є мистецтвом.

З цією метою пропонується кілька тематичних сюжетів, придатних до використання, зокрема, під час викладання курсу «Цивільне право України», «Екологічне право» та ін.

Серед них – історія, що трапилась з художником Уїстлером, який у відповідь на гостру критику від мистецтвознавця Рескіна подав до нього позов про захист честі, гідності та ділової репутації. Поряд із цією справою, що відбувалась сто років тому, наводяться і сучасні спори, які виникали навколо оцінкового поняття «образи». Узагальнено викладена позиція Європейського Суду з прав людини і його бачення щодо притягнення до відповідальності за заподіяну образу.

Окремо запропоновано приклад висвітлення тем щодо належного виконання договорів та таких цивільно-правових категорій, як добросовісність, справедливість, розумність. Таким прикладом є історія про натюрморт відомого художника Едуарда Мане, на якому зображено одне стебло спаржі.

Ще одним прикладом, який пропонується для зацікавлення студентів у процесі вивчення цивільного права, є публічна обіцянка винагороди компанією-виробником солодощів M&Ms за інформацію про місце знаходження картини Едварда Мунка «Крик».

Також пропонується сюжет, що може бути використаний як для викладання цивільного права, так і для предмета «Екологічне право». Мова йде про провокаційні плакати Клауса Штека, адвоката за освітою, художника й екологічного активіста. Вказані плакати спричинили близько сорока судових позовів до Штека, втім усі судові процеси він виграв.

Ключові слова: юридична освіта, сторітелінг, мистецтво, образа, захист честі, гідності й ділової репутації, виконання договору.

The article is devoted to the search for new methods in legal education, in particular, the use of storytelling and interdisciplinary approach, which allows to make learning more emotional, to interest students, showing them the links of law with creative industries, which are becoming increasingly popular today. At the same time, using modern methods, the teacher can turn to the artistic heritage, because it is known that there has always been a close relationship between law and art, after all, in the words of the ancient Romans, law itself is art.

For this purpose, several thematic topics are offered, suitable for use, in particular, during the teaching of the course "Civil Law of Ukraine", "Environmental Law" and others.

Among them is the story of the artist Whistler, who, in response to sharp criticism from art critic Reskin, filed a lawsuit against him to protect his honor, dignity, and business reputation. Along with this case, which took place a hundred years ago, there are modern disputes that have arisen around the evaluation concept of "insults". The position of the European Court of Human Rights and its vision on bringing to justice for the insult is summarized.

Separately, an example is proposed to cover topics related to the proper implementation of contracts and such civil law categories as good faith, fairness, reasonableness. An example of this is the story of a still life by the famous artist Eduard Manet, which depicts a stalk of asparagus.

Another example that is offered to interest students in the study of civil law is the public promise of a reward by the manufacturer of sweets M&Ms for information about the location of Edward Munch's painting "Scream".

It also offers a plot that can be used both for teaching civil law and for the subject of "environmental law". These are provocative posters by Klaus Steck, a lawyer by education, an artist and an environmental activist. These posters caused about forty lawsuits against Shtek, but he won all the lawsuits.

Key words: legal education, storytelling, art, affront, protection of honor, dignity and business reputation, performance of the contract.

Постановка проблеми. Серед нових постулатів проведено навчальних занять є такий: не варто боротися з гаджетами студентів, варто їх залучати для навчання [1]. Це, зокрема, і переформатування звиклих методичних вказівок, завдань та запитань з огляду на те, що всі вони неминуче стають пошуковими запитаними в Google. Порада, яку часто дають нині викладачам, – навчання варто зробити цікавішим та яскравішим. В юриспруденції це не завжди можна втілити, адже все ж вміння сприймати великі обсяги друкованого матеріалу, аналізувати його було і залишається фундаментальною компетентністю юриста. Однак у навчання студентів-правників можна все ж привнести елементи яскравості та задіявши міждисциплінарні зв'язки, звернутися до сторітелінгу.

Сторітелінг як спосіб впливу на людину через вміле розповідання історій [2, с. 188] є одним із найефективніших сучасних методів і добре «вписується» саме в навчання студентів-юристів. Так, розповідь про той чи інший випадок із судової практики фактично є викорис-

танням сторітелінгу як методу, з тією лише особливістю, що така розповідь має бути цікавою.

Відомо також, що сучасні студенти є візуалами, тобто найкраще сприймають інформацію у візуальному супроводі. Пропонуємо поєднати все вищезгадане у вигляді реальних історій про пов'язаність юриспруденції, мистецтва, дизайну. Звичайно, це незвичне поєднання варто використовувати як спецію – дозвано і в невеликих кількостях, аби прикрасити і «присмачити» навчальний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на міждисциплінарний характер цієї публікації, вона ґрунтується на дослідженнях педагогів, правників та навіть мистецтвознавців [1–3; 8; 10; 13] а також аналізі окремих рішень Європейського Суду з прав людини [4–7].

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення досвіду збагачення окремих юридичних дисциплін сюжетами, що демонструють взаємозв'язок мистецтва, дизайну і юриспруденції, дають змогу «оживити» навчальний мате-

ріал і дізнатися щось нове поза межами спеціальності, але і у зв'язку з нею.

Вклад основного матеріалу. Коли йдеться про судову практику, нас завжди цікавлять найновіші випадки. Однак можна знайти також цікаві прецеденти і в практиці сто років тому. Ясна річ, йдеться про такі особливі випадки, як наприклад, справа, пов'язана з картиною художника Уїстлера «Падіння ракети» (може бути використана під час проведення занять на тему «Захист честі, гідності та ділової репутації»).

Джеймс Уїстлер, американський художник, що жив і творив наприкінці XIX століття, створив серію картин під назвою «Ноктюрни». Ці роботи в стилі імпресіонізму наразилися подекуди на повне несприйняття сучасниками. Зокрема, Джон Раскін, один із найвідоміших тогочасних мистецьких критиків, висловився доволі гостро, заторкнувши не лише саму картину, манеру її виконання тощо, а й особу художника: «Я особисто мав досвід і немало чув про нахабність кокні, але ж не очікував побачити блазня, котрий просить двісті гіней за те, що плеснув відро фарби в обличчя публіки» [3]. Саме ця фраза стала предметом судового розгляду у справі про захист честі й гідності. Цікаво, що процес художник виграв, однак судові витрати коштували йому цілого статку [3].

Ці події, що відбувалися більше сто років тому, дають змогу, однак, акцентувати увагу студентів на сучасних підходах до розподілу спірної інформації на оцінні судження та фактичні дані, вказати на труднощі, які іноді виникають при цьому розподілі, зокрема і те, що часто оцінні судження такі містять твердження про факти, однак є «огорнуті» оцінкою.

Ключовим у цій справі є також поняття образи, яке завжди було і залишається оціночним поняттям, а тому твердження про її наявність/відсутність завжди є контрверсійними.

Не є повною аналогією, але, безумовно, становить інтерес для порівняння справа *Palomo Sanchez and Others v. Spain* [4], що слухалась в Європейському Суді з прав людини у 2011 році. У цій справі заявники стверджували, що «використання сатиричних малюнків та висловлювань, які могли сприйматися як різкі або шокуючі, стосувалися аж ніяк не особистої чи приватної сфери відповідних осіб, але їхньої ролі у спорі (трудова – *M.T.*), про який йшлося. У бурлескному та явно іронічному тоні, який був використаний, не було особистого нападу – він мав в основі жартівливий дух (*animus iocandi*), а не намір завдання шкоди (*animus iniurandi*)» (п. 37 рішення [4]). ЄСПЛ же наголосив, що «слід чітко розрізняти критику та образу, і що остання може виправдати санкції», при цьому Суд згадав також рішення у справі «*Skalka v. Poland*» від 27 травня 2003 року [5]. Таким чином, Суд погодився з національними судами, що в цьому випадку захист репутації осіб, які атакувалися в малюнку та текстах, був цілком правомірним. Цікаво, що Суд, навіть встановивши наявність загального інтересу «принаймні, для працівників компанії», зазначив, що «існування такого інтересу не може виправдати використання образливих малюнків або висловлювань. Важливо, що Суд застосував свого роду концепцію необхідної оборони, що, як відомо, застосування сили є законним лише в момент нападу, зазначивши, що «ці висловлювання не були миттєвою та погано продуманою реакцією, в контексті швидкого та спонтанного усного спілкування, як це має місце у випадку вербальної гіперболізації. Навпаки, це були письмові твердження, опубліковані у досить однозначний спосіб та вивішені у приміщенні компанії». Як порівняння Суд навів рішення у справі *De Diego Nafria* [6], пар. 41. (п. 73 рішення [4]).

ЄСПЛ підсумував, що «крім того, що вони були образливі, малюнок та тексти, про які йдеться у справі, були спрямовані більше на те, щоб атакувати колег за свідчення в судах, ніж як засіб для просування профспілкової справи,

відмінної від інтересів роботодавця (п. 74 Рішення [4]). Тому ЄСПЛ констатував відсутність порушення з боку держави-відповідача ст. 10 Конвенції [4].

Спорідненою справою в розумінні критики як об'єкта спору є справа Петра Чеферіна [7], що є адвокатом і дозволив собі критичні висловлювання в бік судових експертів, прокурора та й суду загалом, за що і був притягнутий до відповідальності.

Так, представляючи інтереси підсудного та обстоюючи його невинуватість, Петр Чеферін стверджував, що «психіатр використовував психологічні методи, які він абсолютно не розумів і застосовував механічно; психолог застосував застарілі психологічні методи з кам'яного віку і не отримав яких-небудь корисних результатів». Адвокат зазначив про «професійну слабкість» психолога і психіатра, стверджував, що обидва експерти вдаються до методів, які не є частиною їх професійної практики. Ці вислови Люблянський районний суд визнав образливими і наклав відповідний штраф. Вищі судові інстанції також погодилися із тим, що мала місце неповага до суду, на яку суд був зобов'язаний реагувати. Конституційна скарга не дала позитивних результатів. Конституційний Суд Словенії зазначив, що в цьому разі критика не може виправдана в контексті права обвинуваченого на захист; крім того, «презирлива критика експерта може навіть загрожувати справедливому розгляду в кримінальному процесі». Надалі П. Чеферін, виступивши в апеляційній інстанції, констатував у психолога «можливий прояв нарцисизму», у психіатра «навмисне порушення етики, оскільки той робив заяви без будь-якої наукової цінності» звинуватив судмедексперта в недбалості. Окремо П. Чеферін згадав про прокурора, якому «дозволено приховувати важливі докази, які можуть звільнити підсудного від відповідальності», і про, власне, судовий процес, який назвав «судовим фарсом».

Коло ж справа дійшла до Європейського Суду з прав людини, ЄСПЛ зайняв зовсім іншу позицію. Насамперед, Суд зауважив, що всі висловлювання заявника мали місце в процесі судових дебатів, де права клієнта мали «рішуче захищатися» [8]. Суд також звернув увагу на ширші межі критики щодо чиновників, а оскільки експерти є офіційними особами, а їхні думки впливають на долю підсудного, вони мають терпіти критику виконання своїх обов'язків. ЄСПЛ також вдався до концепції оціночних суджень [8].

ЄСПЛ підкреслив: якщо заява є оціночним судженням, важливо, аби відповідачеві був наданий реальний шанс довести, що для його тверджень була достатня фактична основа [8]. Втім, у цій справі судді ніяк не відреагували на критику, перервавши промову адвоката і не давши йому пояснити, або захистити себе до того, як на нього були накладені стягнення [8]. Тому ЄСПЛ констатував порушення Словенією взятих на себе зобов'язань [7].

Таким чином, коротко підсумовуємо.

Образа – доволі розмите оціночне судження, але з врахуванням практики ЄСПЛ можна виокремити такі тези:

- за образу можна притягувати до відповідальності, якщо це є пропорційним і допустимим у демократичному суспільстві;

- саме по собі те, що образа висловлена у формі оціночних суджень, ще не звільняє від відповідальності особу, яка її заподіяла.

Однак:

- щодо чиновників межі критики (та межі щодо форми критики) є значно ширшими, ніж щодо звичайних громадян;

- адвокат, а особливо під час судових дебатів, представляючи інтереси клієнта (зокрема підсудного), користується доволі широким правом на свободу слова і навіть має право висловлювати при цьому гострі критичні зауваження, зокрема, щодо прокурора, експертів (щодо суду ця

свобода не є такою ж широкою, що впливає з попередньої прецедентної практики ЄСПЛ);

– розглядаючи образу, Суд звертає увагу на її спрямованість – чи вона стосується відновлення якогось права особи, захисту/всвітлення суспільного інтересу (або законних інтересів особи), чи просто спрямована на конкретну особистість, аби завдати їй особистої прикрості;

– приблизно за аналогією до необхідної оборони, яка існує лише в момент посягання, ЄСПЛ також звертає увагу на те, чи образа була заподіяна як миттєва реакція, чи була результатом тривалої підготовки заздалегідь.

Що ж до художника Уїстлера, якщо гіпотетично припустити, що суду розглядав би український Верховний Суд, то найімовірніше, він порадив би позивачу скористатися правом на відповідь. Джеймс Уїстлер, можливо, передбачив такий розвиток подій і написав не просто відповідь, а цілу книжку, що містить підбірку найбільш безглузких відгуків про його творчість та найбільш уїдливі відповіді на них [9]. Частково ця книга ґрунтується на судовому протоколі згаданої вище справи «Уїстлер проти Рескіна» (на жаль, в українському перекладі книга ще не видавалась).

Історія цього художника, що жив сто років тому, зачіпає також актуальну нині проблему доступності суду, отже, може бути використана викладачами і на заняттях із процесуальних дисциплін.

Надзвичайно цікавою є історія з картиною «Пучок спаржі» Едуарда Мане [10]. Студентам-юристам буде цікаво не тільки дізнатись, що Моне і Мане – це два різних художники, а й почути нетривіальну історію належного виконання договору. Колекціонер Шарль Ефруссі (дослідники згадують про його бердичівське і одеське коріння) якось замовив художнику натюрморт «Пучок спаржі». Отримавши картину, Ефруссі замість погодженої її вартості – 800 франків, сплатив художнику 1000 [10]. У відповідь на такий гарний жест замовника Едуард Мане створив ще один натюрморт розміром приблизно 17 × 22 см, зобразивши на ньому одне стебло спаржі, і передав його Шарлю Ефруссі разом із запискою: «Вашому пучку бракує одного стебла» [10].

Картина Едварда Мунка «Крик» без сумніву, відома студентам, принаймні тому, що вона є однією з найбільш розтиражованих сучасною поп-культурою сюжетів. Перетворившись на емоджі у смартфоні, «Крик» часто асоціюється в молоді з наближенням сесії. Напевне, їм буде цікаво почути, що цю картину (точніше її окремі версії) доволі часто викрадали з музею. Зважаючи на свою надзвичайну відомість, картина не дає спокою викрадачам та авантюристам. В 1994 році у день відкриття XVII Зимової Олімпіади в норвезькому Ліллекхаммері зловмисники проникли до Національної галереї і викрали одну з версій «Крику», залишивши записку: «Дякуємо за слабку охорону!» [11]. Галерея відмовилась сплатити викуп у 1 млн доларів, і завдяки спецоперації британської поліції та сприяння Getty Museum картину було повернуто неушкодженою. Згодом четверо осіб було звинувачено в крадіжці, однак їх довелось відпустити, оскільки в процесі планування спецоперації британські агенти в'їхали до Норвегії за фальшивими документами, а отже, докази проти осіб, що підозрювались у викраденні, було зібрано незаконно.

З цієї ж картиною пов'язаний сюжет і для вивчення цивільного права, зокрема, теми про публічну обіцянку винагорода. Так, відома історія, коли після викрадення «Крику» компанія, що виробляє драже M&Ms, пообіцяла винагороду в розмірі двох мільйонів пакетиків M&Ms тому, хто допоможе знайти полотно. Однак ніхто не звер-

нувся з такою інформацією. До честі виробників цих драже, після того як картина повернулася у музей, вони перерахували грошову суму, рівну вартості пакетиків M&Ms на рахунок музею, де вона зберігається [12].

Розглядаючи теми, що стосуються захисту прав на торговельну марку, правил чесної конкуренції, а також специфіку призначення судової експертизи, можна зацікавити студентів згадкою про спір між мармеладними ведмедиками Haribo та шоколадними ведмедями Lindt. Хоча справа розглядалась в німецьких судах, однак і вказані виробники, і їхня продукція є широко відома українському споживачеві, тому студенти можуть навіть спробувати провести імітаційне судове засідання на цей кейс, тим більше, що доводи сторін насправді цікаві і жодне з рішень німецьких судів не є однозначним (про цю справу див. мої попередні публікації – *М.Т.*).

Щодо викладання дисципліни «Екологічне право», то фактично кожну пару і кожну навчальну тему можна супроводити демонстрацією картин і інсталяцій найрізноманітніших художників, що творять у напрямі еко. Однак не самою тільки творчістю, а й перетином права і мистецтва. Відомий Клаус Штек – автор екологічних плакатів, а нині президента Академії мистецтв у Берліні. Плакати Клауса Штека вплинули на свідомість цілого покоління німців, зокрема на перерформатування німецької політики, її екологізацію [13]. За освітою він юрист, однак обрав саме мистецтво як спосіб захисту довкілля. Як видається, мистецтво здатне набагато глибше впливати на свідомість людини, аніж суто правові чи економічні чинники, тому що діє на емоційному рівні. Так чи інакше, але юридичні аспекти притаманні творчості Штека. До прикладу, на одному з його плакатів зображена планета Земля і підпис – «орендар має користуватись об'єктом оренди належно і повернути його в гарному стані» [13]. Зрештою, оскільки плакати Штека часто є дуже провокаційними, йому довелось брати участь приблизно в сорока судових процесах, пов'язаних із цим [14]. Так, окремі акції Штека були пов'язані з розголошенням персональних даних осіб, що, на його думку, долучилися до глобального потепління, інші – з розміщенням провокаційних плакатів у кабінеті мера міста тощо. Усі ці процеси Штек виграв [15].

Насамкінець наведемо напівжартівливий факт, що, можливо, зацікавить адміністративістів. Так, якщо б французький дизайнер Пако Рабан мешкав би в Україні, його можна було притягнути до адміністративної відповідальності за ст. КУпАП «Поширення неправдивих чуток, що можуть спровокувати паніку серед населення». Річ у тім, що в 2000 році цей дизайнер, відомий своїм захопленням астрологією, запевняв всіх, що саме на цей рік припадає кінець світу.

Висновки. Використовуючи сторітелінг у процесі викладання юридичних дисциплін, зокрема, цивільного права, можна застосувати також певні міждисциплінарні елементи, які дадуть змогу, не відмовляючись від поглибленого вивчення саме юридичних аспектів, збагатити виклад матеріалу культурологічно.

Звичайно, кожен окремий сюжет можна використати різною мірою – від простої згадки для ілюстрування матеріалу чи привернення уваги до справді глибокого юридичного аналізу проблемної ситуації з наведенням аналогій із сьогодення (наприклад, справа про картину «Падіння ракети» художника Уїстлера).

Описана вище методика здатна зацікавити студентів, розширити їх світогляд, зробити навчання цікавішим та яскравішим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов Д. Гаджет як задуха гуманітарної освіти. URL: <https://medium.com/@denisivanov>
2. Гич Г.М. Сторітелінг як інноваційна методика формування мовної компетентності учнів ЗНЗ. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського*. 2015. № 4 (51). Педагогічні науки. С. 188–191.

3. Гузенко Н. Нічна пора. Про звуки музики у мальовничих «Ноктюрнах» Джеймса Вістлера. Проект Amuse a Muse. URL: <https://www.amuse-a-muse.com/uk/2018/10/%D0%BD%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%8E%D1%80%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%B9%D0%BC%D1%81%D0%B0-%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0/>
4. Palomo Sanchez and Others v. Spain від 12 вересня 2011 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-117716&filename=001-117716.pdf&TID=ihgdqbxnfi>
5. Case of Skalka v. Poland (27 May 2003). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-61105%22%7D%7D>
6. European Courts of Human Rights. Press release issued by the Registrar. 14.3.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-514657-516058&filename=003-514657-516058.pdf>
7. Case of Ceferin v. Slovenia (16 January 2018). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-180286%22%7D%7D>
8. Колішний В. Для захисту всі вислови гарні. *Закон і Бізнес*. 2018. 20.01.–26.01. URL: https://zib.com.ua/ua/print/131552-espl_dozvoliv_advokatam_kritikuvati_uchasnikiv_procesu_.html
9. Уистлер Дж. Изящное искусство создавать себе врагов. Ad Marginem Press. 2016. 256 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/izjaschnoe-iskusstvo-sozdavat-sebe-vragov.html>
10. Гузенко Н. Оголена спаржа. Чому від натюрморту Едуарда Мане не відірвати погляду? Проект Amuse a Muse. URL: <https://www.amuse-a-muse.com/uk/2018/10/%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B6%D0%B0-%D0%B5%D0%B4%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B5/>
11. World News Briefs; 4 Norwegians Guilty In Theft of “The Scream”. January, 18, 1996. URL: <https://www.nytimes.com/1996/01/18/world/world-news-briefs-4-norwegians-guilty-in-theft-of-the-scream.html>
12. Milton Esterow. “The Scream”, the Thief, and the 2 Million M&Ms. April, 1, 2008. URL: <https://www.artnews.com/art-news/news/the-scream-the-thief-and-the-2-million-mms-197/>
13. Клаус Штек: «Сьогоднішня релігія – це споживацтво». Розмова Сергія Жадана з Клаусом Штеком про роль плакатного мистецтва, екологічні проблеми і суспільну байдужість. URL: <http://tyzhden.ua/Culture/77688>
14. «Нічого не вирішено». Клаус Штек. Плакати. URL: <http://www.mgallery.kharkov.ua/%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BD%D0%B5-%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BE-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%83%D1%81-%D1%88%D1%82%D0%B5%D0%BA-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8.html>
15. Гаврилюк Л. Виставка екологічних плакатів «Нічого не вирішено» отворита в Минскі. *Український лісовий портал*. URL: <https://www.lisportal.org.ua/15495/>